

УДК 101.9:17.021.2:130.12

Сковородинівське розуміння реалізації людиною «турботи про себе» й сучасність

Алла Алексеєнко,

доктор філософських наук, професор,
Харківський національний медичний університет

Дослідники, як вітчизняні, так і закордонні, присвятили досить багато уваги філософській спадщині Г. Сковороди, щодо появи «Сковородіани». Вона почалася з публікацій В. Масловича, Гессе-де-Кальве та І. Вернета в «Украинском вестнике» в 1816–1817 рр. В них вони надали початок дискурсу бачення як самого Г. Сковороди, так і його філософської спадщини.

Г. Сковорода не присвятив філософсько-педагогічній настанові «турбота про себе» окремого твору, але вона присутня мазками в його різноманітних творах. Публікації листів Г. Сковороди до Михайла Ковалинського свідчать, що тема формування гідної людини, людини моральних чеснот є головною. Філософсько-педагогічні роздуми Г. Сковороди презентують множинність тем і сенсів. Вони поліфонічні, неоднозначні. «Тур-

бота про себе» в роздумах Г. Сковороди містить настанови про те, що людина має стерпіти саму себе — не переоцінити себе у манії величності, але й не впасти у хибне самоприниження. Вона має навчитися витримувати себе саму, навіть якщо в неї є схильності, які вона вважає поганими й шкідливими. Йдеться про те, що «турбота про себе» не виключає протиріч, що це складний і різноманітний процес.

Незважаючи на досить численні публікації щодо творчості Г. Сковороди, існують теми, що і в наш час потребують вивчення та аналізу. На нашу думку, до таких тем слід віднести філософсько-педагогічні роздуми Г. Сковороди, його бачення реалізації людиною «турботи про себе». «Турбота про себе» як практика творення, конструювання людиною своєї особистості, виникає в античності. М. Фуко, звертаючись до практики «тур-

боти людини про себе», вважає, що її презентував Платон. Що стосується самого М. Фуко, то він привернув в XX ст. увагу дослідників до проблеми «турботи про себе» [1].

Своє бачення реалізації людиною «турботи про себе» Г. Сковорода подав найяскравіше і різноманітно в листах до Михайла Ковалинського, починаючи з травня 1762 р. по квітень 1794 р. [2].

«Турбота про себе», як це подано в листах Г. Сковороди, це турбота перш за все про душевну людину, її внутрішній світ. Саме таку людину філософ бажав бачити. І виходячи з такої настанови, він визначає практики формування людини, яку М. Шлемкевич визначив як «сковородинівський тип людини».

Листи Г. Сковороди сповнені глибокої поваги до М. Ковалинського. Дружба і любо — екзистенціали, якими проникнута кожна окреслена Г. Сковородою складова «турботи про себе». «Бо не можна не поважати того, в кому вбачаєш оселю чесноти, адже де любов до чесноти, там має бути святість... Маючи друзів, вважай, що ти володієш скарбом» [2, с. 21].

У Г. Сковороди вже в той час була присутня думка, що створити себе неможливо без Іншого, цей процес завжди відбувається за наявності Іншого. На думку В. Табачковського «зустріч з Іншим як екзистенціал постає сутнісною властивістю людини, універсалізуючись до антропології, співмірної Декартовому *Cogito ergo sum*: «я існую в зустрічі» [3, с. 145].

Для Г. Сковороди «турбота — рух душі, а життя — це рух... Де турбота, там і радощі... Так і я люблю тривожитись душею за благополуччя друзів, щоб коли-небудь зазнати і втіхи, хоч я її зазнаю вже й тепер» [2, с. 115–116].

Важливою для аналізу поглядів Г. Сковороди про творення самого себе, про його дружбу з М. Ковалинським є констатація наступного положення В. Табачковського: «Лише там, де людина доторкається осердя своєї особистості, відбувається подія, котру справді можна іменувати зустріччю» [3, с. 146]. В тако-

му контексті стала зустріч Г. Сковороди і М. Ковалинського. Для Г. Сковороди М. Ковалинський — «найприємніший з усіх юначе», «дорогоцінний», «найжаданіший», найдорожча істота, найсолодший, наймиліший:

«Найдорожчий із найдорожчих,
Турбото і утіхо моя,
Юначе, відданий Музам,
Здрастуй, товаришу,
Дорожчий мені із усіх найдорожчих,
Михайле, друже із Аттики» [2, с. 38].

В своїх роздумах про реалізацію «турботи про себе» філософ вважає її основою Святе Письмо — Біблію. Вона матриця «піклування людини про себе»: «Прекрасно ти назвав золотом мудрість, яка і в Святому Письмі названа то дружиною, то перлиною, то золотом» [2, 35]. На думку філософа «...читання Святого Письма є раєм благочестивих і янгольських умів» [2, с. 29].

«Турбота про себе», «піклування про себе» як конструювання людини, її виховання починається в античності. Тому, як вважає Г. Сковорода, потрібно знати грецьку мову і вивчати грецьких та еллінських філософів і письменників: «Найкращим доказом до мене буде твоя любов до грецьких Муз, і якщо дорога тобі наша любов, то знай, що вона буде тривати доти, доки ти будеш шанувати добродетель і еллінську літературу» [2, с. 22].

В своїх листах Г. Сковорода, розмірковуючи про «турботу про себе», звертається до думок з цього приводу великих греків і римлян — Платона, Аристотеля, Сократа, Сенеки, Плутарха, Цицерона, Діогена, Горація, стоїків. Зазначимо, що і самого Г. Сковороду Василь Маслович на сторінках часопису «Украинский весник» за 1816 р. (перший випуск часопису в Україні) назвав філософом-стоїком або харківським Діогеном. Сковородинівська «турбота про себе» подана в морально-етичних традиціях християнства.

Г. Сковороду відносять, без сумніву, до славетної когорти великих гуманістів. Його гуманізм спрямований, перш за все,

на вдосконалення людини, на розвиток її другої, божественної, душевної натури. Вдосконалення людини філософ-гуманіст пов'язує із самовдосконаленням, щастям, спорідненою працею, необхідністю пізнання самого себе, повагою до знань, до шанування людей і т.д. Усі його моральні настанови, його моральні максими знаходяться безпосередньо в контексті християнства. Гуманізм Г. Сковороди своїм корінням тяжіє до Нагорної проповіді.

І нарешті — «турбота про себе» пов'язується з життєвим досвідом самого Сковороди: «О який я був дурний, що завдав такої шкоди своєму здоров'ю, піддавшись у молодшому віці впливові дуже розбещених товаришів, ти ж повинен ненавидіти й уникати їх більше, ніж отруйної змії й скаженої собаки» [2, с. 72].

В листах Г. Сковороди подано педагогічно-етичний зміст його філософських поглядів. Для філософа, як зазначає В. Табачковський, був притаманний погляд на людське існування як безупинне «піклування про себе», пов'язаний з істотним уточненням змісту самовладання людини: воно постає не як насильство, а як злагода з собою [3, с. 136]. Г. Сковорода вважає, і в цьому його максима: тільки та людина може сподіватися на щастя, котра «віднайшла» себе у світі завдяки спорідненій праці та досягла духовного спокою.

Г. Сковорода, розмірковуючи над складовими реалізації людиною «турботи про себе», розглядає її як безупинну працю, як багатомірний феномен, як поліфонію. Філософ «турботу людини про себе» подає, перш за все, «як піклування душі», духовного, внутрішнього світу, звідки мають початок інші складові «турботи про себе»: турбота про душу, про навчання, про тіло, про здоров'я, про подолання тривоги, страху, відчаю, про піклування чеснот, подолання зла тощо. Г. Сковорода, як вважаємо, поставив питання про конструювання свого власного Я. Більш того вважаємо, що Г. Сковорода раніше ніж І. Кант, поставив і дав відповідь в контексті «турботи про себе» на відомі

Кантівські питання: «Що я можу знати?», «Що я повинен зробити?», «На що я зможу сподіватися?», «Що є людина?» В ХХ ст. ці думки знайшли продовження в роздумах французького філософа М. Фуко. На його думку «турбота про себе» як ставлення до себе в сучасних умовах є як завданням самореалізації, так і кінцевою метою життя. Іншими словами, «турбота про себе» — це рідкісна форма існування, де самореалізація людини пов'язана з лікуванням душі. Так терапевти знаходяться в кореляційній залежності від піклування про людину й турботи про її душу [1].

Ця настанова вельми актуальна в умовах, коли криза духовності постає глобальним явищем. Вчені й практики стурбовані тим, що ситуація духовності в сучасному суспільстві стає страхітливою: відчуженість, відсутність бажання зрозуміти іншого, проявити увагу, толерантність, співчуття, милосердя, справедливості — незаперечні докази існуючого дефіциту духовності. Відбувається втрата людиною людяності, що можна означити як процес «розлюднення». Людина втрачає потребу керувати собою, не дає і не намагається дати відповідь на питання: «Для чого я живу на Землі?», «Яке моє призначення?», «Який сенс мого життя?» Звідси постає інше питання: «Що необхідно зробити, щоб турбота про себе як про людину-творця, креативну людину була метою життя?»

З найомство з листами, які упорядкував, зробив примітки і коментарії проф. Л. Ушкалов у 2012 р., надає нам можливість побачити мудрі повчання молодій людині щодо турботи про себе. В них філософ подав своєрідну енциклопедію «турботи про себе», запропонував настанови молоді, що треба робити, щоб людина не втратила свого призначення. Головна настанова Г. Сковороди полягає в наступному: «Скажеш: щасливий оратай. Але щасливіший од нього, хто залюбки обробив ниву душевну свою... Ти ж наглядай за душею» [2, с. 69]. Вже на початку листування саме настанова про піклування душі стає провідною: ...

«саме щодня, підкидай щось у душу, мов у шлунок, слово або вислів, і немов до вогню підкидай потроху поживи, щоб душа живилася й росла, а не пригнічувалась» [2, с. 22]. У листі № 8 ця настанова звучить наступним чином: «Дивись на тих людей, чії слова, діла, зір, хода, рухи, їжа, напої, коротко кажучи, усе життя скероване всередину, наче ті сліди, про які говорить Плутарх, звернені всередину, тобто вони не ганяються за вітром і хмарами, а зайняті лиш своєю душею і слухають самих себе» [2, с. 29–30].

Як наставник свого молодшого друга, Г. Сковорода пов'язує піклування про душу з піклуванням про навчання, здобуттям освіченості. Він радить своєму молодшому другу: «Немає години, не придатної для занять корисними науками, і хто її любить, той ніколи не перестане вчитись, хай би зовні він і здавався бездіяльним... Коли не любити всією душею корисних наук, то весь труд буде марним» [9, с. 20]. Але не тільки навчання наукам, а й навчання у постійному житті повинно брати для того, щоб бути освіченим: «Привчи себе до того, щоб кожного дня через вухо або очі потрапляло в твою душу не лише з Святого Письма, а й те, що побачиш і почуєш з випадкових подій, переживуй, розмелюй, і, наскільки зможеш, перетворюй на поживний і рятівний сік, ніби та тварина, що має бути принесена в жертву Богові» [2, с. 47].

Навчання та освіченість були й до нашого часу залишаються актуальними, особливо для молоді, яка для кожного етапу розвитку суспільства є його соціальним капіталом, тим фактором, від якого залежить подальший його розвиток. Ось чому сквородинівські думки про навчання, про освіченість молоді мають і в наш час евристичну цінність. Чи стає турбота про навчання турботою про себе в наш час? На жаль дати позитивну відповідь неможливо. Про це свідчать результати ЗНО. В цьому році його не склали 14,5 %, в 2017 р. — 8 %, тобто 47 тисяч молодих людей. Українську мову і літературу не склали 14,5 %, історію — 15 %, математи-

ку — 18,6 %, географію — 12 %, фізику — 17 %, англійську мову — 13 % і т.д. Спеціалісти зазначають, що Інтернет призводить до втрати здібностей мислити, учні стають споживачами готової інформації.

В листах до М. Ковалинського Г. Сковорода пов'язує «турботу про себе» з необхідністю переходу від неучтва, незнання до знання. Людина втрачає себе, якщо вона здібність опанувати знання, здібність думати вважає даремною справою. Цю досить тривожну ситуацію змалювала І. Карпа в романі «50 хвилин трави». Сенса життя головного персонажу — культивування фізіологічних потреб: сексу в різних варіантах з чоловіками і жінками, смакування фізіологічних відправлень, сидючи на унітазі, вживання наркотиків.

Дилема «тіло — душа», починаючи з античності привертала до себе увагу філософів. Г. Сковорода, продовжуючи традиції античності, вважає, що «адже тіло є тлінне, також тіло духовне, перше не має користі, друге — несе порятунок. Перше не допоможе, коли тільки ним обмежитись. «...Навіщо ж приймати тіло, відкинувши разом душу? Чи ж бо душа не краща й не важливіша від нього?» [2, с. 71]. В листі № 51 цю настанову філософ формулює наступним чином: «Якщо важливо лікувати тіло, то чи не важливіше разом із тілом зберігати й людську душу цілою, здоровою, незіпсованою» [2, с. 88]. Для сьогодення така настанова найактуальніша, бо вчені з різних гуманітарних наук зазначають кризу духовності людини, те що М. Мамардашвілі означив терміном «розлюднення».

Внаш час склалася розвинена індустрія піклування про тіло, різноманітні практики тіла. Ми є свідками заміщення природної людини людиною-роботом, симбіозу людини і технологій. Виникає питання, що відбувається в такій ситуації з духовністю? Вона витісняється як людське в людині. Більше того, вчені висловлюють тривогу, що в сучасному житті відбувається витіснення самої людини на гібридний людино-технічний комплекс. «Не руйнуй свого

тіла (щоб не погіршити в будь-чому), але зроби його тоншим, зменшуючи надмірну їжу і уникаючи вогню, породженого вином, звідки всі пороки душі, а з останніх, у свою чергу — всі хвороби тіла» [2, с. 54]. Пияцтво, на думку філософа, є однією з найогидніших якостей, що призводить до втрати свого обличчя — обличчя людини. На жаль, в сьогоденні пияцтво стає загрозою існування людини. Людство не позбавилося цього пороку. Рейтинг свідчить, що за станом здоров'я Україна у 2017 (це останні дані в ЗМІ) займала 111 місце з 190 країн. Середня тривалість життя в Україні 71 рік, в Польщі — 77, в Угорщині — 75, в Румунії — 74. Вкрай тривожно виглядає наявність пияцтва в країні. За статистикою в 2017 р. Україна була в складі першої десятки. 40 % смертей чоловіків і 22 % жінок працездатного віку є наслідком вживання алкоголю. За даними 2012 р. (інших даних немає) 40 % дітей вживають алкоголь.

Г. Сковорода подає свої настанови щодо «турботи про себе» як діалог, як переказ життєвого досвіду, як побажання, як вимогу. Для нього «турбота про себе» — один із напрямків життя кожної людини. В здійсненні настанови «турботи про себе» Г. Сковорода віддає перевагу такому феномену як дружба.

Роздуми Г. Сковороди про дружбу, про друзів сповнені почуттям щирого піклування старшого щодо молодшого: «Дружба така божественна, така приємна річ, що здається, ніби вона — сонце життя, дружба, супроводжуючи життя, не тільки додає втіхи й чарівності його світлим сторонам, але й полегшує страждання [2, с. 40]..., маючи друзів, вважай, що ти володієш скарбом» [2, с. 20]. В наш час інформаційного суспільства подані настанови досить актуальні у зв'язку з тим, що «технологічна людина» втрачає цей екзистенціал життя, надаючи перевагу штучному іншому — комп'ютеру, Інтернету, смайлику. Відбувається комп'ютеризація і інтернетизація розуміння дружби, відношення між людьми стають технологічним процесом.

Реалізація особою «турботи про себе» має різноманітні виміри, а, на нашу думку, головним в сквородинівському розумінні є реалізація чеснот, реалізація доброчинності. Підкреслимо дуже важливу думку філософа: взаємозв'язок «турботи про себе» з життям, «турбота про себе» невід'ємна складова життя. Головне в людині, на думку Г. Сковороди, щоб зла не замислювати, не плямувати і правди кров'ю, не говорити брехні, говорити тільки правду [2, с. 103]. Вважаємо, ця настанова стає запорукою гідного життя людини, тим засобом, що зберігає мир та поважні стосунки між людьми, це «вічний моральний імператив», без якого людина не зможе існувати на планеті Земля.

Розуміння Г. Сковородою піклування, «турботи про себе» є антиподом практик еготехнік, коли людина спрямовує всі свої дії лише на саму себе. Філософ, навпаки, означив ті антропотехніки, кажучи сучасною науковою мовою, що повинні сприяти людині стати людиною.

Г. Сковорода, окреслюючи практики «турботи про себе», вважає, що їх поєднує любов. «Що дає основу? — Любов. Що творить? — Любов. Що зберігає? Любов. Любов. Що дає насолоду? Любов. Любов, початок, середина і кінець, альфа й омега. Завершу коротко: Від тебе початок у тобі ж і кінець» [2, с. 62]. Ця християнська настанова ще раз була проголошена під час свят з приводу 1030-річчя Хрещення Київської Русі та святого Володимира в Києві 27 липня 2018 р. Любо — антипод зневаги, злоби, вона поєднує, а не роз'єднує людей, що вкрай необхідно в умовах сучасного світу.

Нами окреслені найбільш вагомими, значущими настанови Г. Сковороди щодо «турботи про себе», реалізації її в діях. Розмірковуючи про реалізацію людиною «турботи про себе», філософ поєднує традиції, які вже мали місце в культурі світу, що сприяють злагоді між людьми, розумінню між ними, повазі. Саме це буде завжди сприяти миру між людьми та країнами, бо запропоновані складові «турботи про себе» є загальними люд-

ськими цінностями, вічними цінностями. Гуманістичні скарби, які запропонував філософ, національний геній (як зазначив В. Табачковський) є безупинним «підключенням про себе», оволодінням своєю «внутрішньою людиною», вмінням поводитись із самим собою.

Як свідчать листи до М. Ковалинського, Г. Сковорода постає як дбайливий педагог, наставник, вчитель. Він ставить собі за мету — здійснити виховання такої людини, яка б відповідала його розумінню «турботи людини про себе». Турбота про таку людину в постаті М. Ковалинського для Г. Сковороди постала як справа життя.

Настанови про «турботу про себе» в листах Г. Сковороди до М. Ковалинського різноманітні, вони стосуються досить широкого кола, внаслідок чого вони мають дискусійний характер, але безперечно їм характерна гуманістична спрямованість.

Відродження гуманістичних цінностей християнства є одним з найважливіших завдань, що стоїть перед людством в умовах техногенної цивілізації. Вчені і

богослови, педагоги і філософи, соціологи і юристи стурбовані кризою духовності людини, її моральною нестійкістю в наш час, тим, що мораль як цінність відведена на останнє місце в системі цінностей і пріоритетів сучасної людини, що критерієм оцінки визначення людини є технічний, економічно-фінансовий результат. Ось чому відродження християнських традицій гуманізму — це є відродження християнського гуманізму Г. Сковороди.

Література

1. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания власти и сексуальности. Работы разных лет. М. : Касталь, 1996. 448 с.
2. Сковорода Г. Листи до Михайла Ковалинського / Упорядкування, передмова, примітки й коментарі проф. Леоніда Ушкалова. Харків : Майдан, 2012. — 184 с.
3. Табачковський В. Проблеми педагогіки у світлі сучасної філософської антропології // Філософія освіти. 2005. № 1. С. 135–148.

17.01.2018